

ARTYKUŁY

Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym
PL ISSN 1643-8191, t. 48 (1)/2019, s. 17–39

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2019.002>

KRZYSZTOF BENYSKIEWICZ*

Wyprawa Bolesława Chrobrego i Światopełka na Kijów w ruskiej tradycji historiograficznej (XIV–XVI wiek)

Bolesław the Brave and Sviatopolk's invasion on Kiev
in the Ruthenian historiographical tradition
(14th–16th centuries)

Streszczenie: Artykuł dotyczy kwestii kształtowania w ruskiej historiografii obrazu wyprawy kijowskiej. Najstarsza wersja opisu wojny, znana z Latopisu ławrentiewskiego i hipackiego, znalazła rozwinięcie w piętnasto- i szesnastowiecznych kodeksach rękopiśmiennych. Zmiany dotyczyły m.in. przebiegu kampanii, ekscesów seksualnych Bolesława w Kijowie oraz politycznego znaczenia polskiej interwencji. Zdaniem części historyków polskich, rosyjskich i ukraińskich, późne latopisy przechowały pierwotne brzmienie opowiadania. Hipoteza ta, zdaniem autora artykułu, nie ma uzasadnienia źródłowego. Badania porównawcze nad wariantami tekstu zawartymi w latopisach wskazują raczej na ewolucyjne

* Uniwersytet Zielonogórski, ul. Licealna 9, 65-417 Zielona Góra, K.Benyskiewicz@ih.uz.zgora.pl, ORCID: 0000-0001-7026-6187.

zmiany w treści notatki. Najistotniejsze uzupełnienia oryginalnej wersji zapiski nastąpiły najprawdopodobniej w szesnastowiecznym archetypie zwodów nowogrodzko-sofijskich. Najstarszymi znanymi rękopisami zawierającymi nowe motywy są spis Oboleńskiego „I latopisu sofijskiego”, „Latopis ermoliński” i „Latopis nowogrodzki Karamzina”, pochodzące ze schyłku XV lub XVI wieku. Źródłem poprawek i uzupełnień był, jak sugeruje autor artykułu, subiektywny odbiór minionej rzeczywistości przez pisarzy, powstały na tle lektury latopisów, wpływów tradycji obcej oraz doświadczeń współczesności.

Abstract: Article concerns the issue of shaping the image of Kiev invasion in Ruthenian historiography. The oldest version of the war description, known from *Laurentian* and *Hypatian Codex*, found its development in 15th–16th century handwritten codexes. The changes concerned aspects including course of the campaign, Bolesław's sexual excesses in Kiev, and political weight of Polish intervention. Some Polish, Ukrainian and Russian historians claim that the late chronicles stored the original sense of the story. The author assumes that this hypothesis does not have source justification. Comparative studies on the text variants included in the chronicles indicate more on evolutionary changes in the note's content. The crucial addendums of the original note took place probably in the 15th century archetype of Nowogród-Sofia codexes with no attributed authorship. The oldest known manuscripts with new motives are: Oboleński's list of "First Sofia Chronicle", "Ermolin Chronicle", and "Karamzin's Nowogród Chronicles". Those date back to the end of 15th or 16th century. The source for the corrections and addendums was, as the article author suggests, a subjective receiving of the past reality by writers which was created against the background of reading of the chronicles, influences of a foreign tradition, and experiences of contemporaneity.

Słowa kluczowe: Ruś, Polska, Bolesław Chrobry, Światopełk, Predsława, stosunki polsko-ruskie, wyprawa kijowska

Keywords: Rus, Poland, Bolesław the Brave, Yaroslav the Wise, Svatopelk, Polish-Ruthenian relations, invasion on Kiev

Wyprawa Bolesława Chrobrego i Światopełka Włodzimierzowica na Kijów w 1018 roku zakończyła się sukcesem. Pokonany Jarosław Mądry zbiegł do Nowogrodu, a na kijowskim tronie zasiadł Światopełk. Przebieg działań zbrojnych i ich efekty znamy dzięki relacjom źródeł niemieckich, polskich i ruskich. Pierwszorzędną rolę w rekonstrukcji wydarzeń zaistniałych podczas wojny 1018 roku odgrywają trzy źródła: „Kronika Thietmara”, „Kronika polska” Anonima tzw. Galla i „Powieść minionych

lat”. Odtworzenie przejrzystego obrazu ówczesnych wypadków komplikują jednak przekazy ruskie. Wynika to z funkcjonowania w tamtejszej historiografii różnych wariantów tekstu opisującego wydarzenia 1018 roku. Jego najdawniejsze wersje zapisane zostały w „Latopisie ławrentiewskim” i „Latopisie hipackim” (zob. tab.1, kol. 1). W piętnasto- i szesnastowiecznych kodeksach pojawiły się nowe warianty opowiadania, wzbogacone o nieznanne dotąd fakty. Problem badawczy prezentowanego artykułu stanowi ustalenie pierwotnego brzmienia narracji poświęconej wojnie 1018 roku, czasu powstania ewentualnych interpolacji oraz ich wiarygodności. Celem analizy będzie ocena przydatności fragmentów późnych latopisów w procesie rekonstrukcji przebiegu i skutków wyprawy kijowskiej.

Nowe wiadomości i motywy pojawiły się w grupie latopisów nowogrodzko-sofijskich. Najstarsze z nich to: kodeks „Muzealny I”, będący wersją „Latopisu nowogrodzkiego IV” i redakcja „Latopisu I sofijskiego” przechowana w tzw. spisie M.A. Oboleńskiego¹ (zob. tab. 1, kol. 2).

Kto był autorem uzupełnień i kiedy one powstały, nie wiadomo². Czy nastąpiło to na początku XV stulecia czy znacznie wcześniej? Ani kodeks „Muzealny”, ani zwód Oboleńskiego nie zostały napisane w pierwszym dwudziestolecu XV wieku. Oba ujrzały światło dzienne kilkadziesiąt lat

¹ M. N. Tihomirov, *Kratkie zametki o letopisnyh proizvedeniiah v rukopisnyh sobraniiah Moskvy*, Moskwa 1962, s. 107, 108. W trzech dotychczasowych wydaniach latopisów nie wykorzystano tego rękopisu. W naszym przypadku jest on jednak zupełnie bezużyteczny, jako że zachował się we fragmencie rozpoczynającym się od 1271 r. *Pervaa sofijskaâ letopis' staršego izvoda*, przedst. B. M. Kloss, oprac. S. N. Kisterev, L. A. Tomošyna, [w:] *Polnoe Sobrenie Russkih Letopisej* (dalej: PSRL), t. 6, Moskwa 2000, s. 129–130. Rękopis Oboleńskiego autor doprowadził do 1418 r., a następnie uzupełnił go dwoma informacjami dotyczącymi 1422 r., ibidem, s. V.

² Pomijam kwestię innych rzekomych uzupełnień sugerowanych przez historyków. Zob. J. Karłowicz, *Wyprawa kijowska Bolesława Wielkiego*, Poznań 1872, s. 14–20; A. A. Šahmatov, *Razyskaniâ o drevnejših russkih letopisnyh zvodah*, St. Peterburg 1908, s. 440, dotyczących przeniesienia informacji o zabijaniu Polaków z fragmentu opisującego wyprawę Bolesława Szczodrego i Izjaśława do Kijowa do wiadomości z 1018 r. Na ten temat m.in. S. M. Miheev, „*Svâtopolk sede v Kieve po otcî*”. *Usobica 1015–1018 v drevnerusskih i skandinavskih istočnikah*, [w:] *Slavâno-germanskie issledovaniâ*, t. 4, Moskwa 2009, s. 139–141, 148–149; K. Kollinger, *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992–1025)*, Wrocław 2014, s. 254–255, s. 38.

„Povest' vremennyh let”	„Pervaâ sofijskaâ letopis”
<p>„V leto 6526. Pride Boleslav” s” Svâtopolkom na Âroslava s lâhy. Âroslav” že , sovokupiv” Rus’, i varâgy i slvene, poide protivu Boleslavu i Svâtopolku, i pride Volynû, s staša oba pole reky Buga. I be u Âroslava kormilec’ i vievoda, imenem’ Budy, nača ukarmi Boleslava, glagolâ: „Da to ti probodem” treskoû čerevo tvoe tol’stoe”. Be bo Boleslav” velik” i tâžek”, âko i na koni ne mogy sedeti, no bâše smyslen’. I reče Boleslav” k” družine svoej: „Aše vy sego ukora ne žal’, az” edin” pogynu”. Vsed” na kon’, vbrede v reku i po nem’ voi ego. Âroslav že ne utâgnu ispolčitisâ, i pobeđi Boleslav” Âroslava. Âroslav” že ubeža s” 4-mi muži Novogorodu. Boleslav” že vnide v Kiev” s” Svâtopolkom’. I reče Boleslav”: „Razvedete družinu moû po gorodom” na pokor”m”, i byst’ tako. Âroslavu že pribegžû Novogorodu, i hotâše bežati za more, i posadnik” Kosnâtin”, syn” Dobryn’ s novgorod’ci rasekoša lod’e Âroslavle, re kuse: „Hočem sâ i eše biti s” Boleslavom” i s” Svâtoplkom” „. I načašâ skot’ sbirati ot muža po 4 kuny, a ot starost” po 10 griven, a ot boâr” po 18 griven. I privedoša varâgy i vdaša im” skot”, i sovokupi Âroslav” voâ mnogy. Boleslav” že be Kyeve sedâ, okan’nyj že Svâtopolk” reče: „Eliko že lâhov” po gorodom”, izbivajte â”. I izbiša lâhy. Boleslav” že pobeže is Kyeva, v”zma imin’e i boârê Âroslavle i sestre ego, i Nastasa pristavi Desatin’nago ko imen’û, be bo sâ emu vveril” lest’û. I lûdei množstvo vede s soboû, i gorody červen’skyâ zaâ sobe, i privide v svoju zemlû. Svâtopolk” že nača knâžiti Kieve. I poide Âroslav” na Svâtoplka, i beža Svâtoplk” v Pečenegy”^a.</p>	<p>„V let(o) 6526. Priide Boleslav” s” S(vâ)toplkom” na Âroslava s lâhy. I Âroslav” že sovokupi rus’ i varâgi, i sloveny, protivu poide Boleslavu i S(vâ)toplku i priide k” Volynû, i staša oba pole reky Buga. I be u Âroslava dâdka i vevoda Blud”, i nača ukarâti Boleslava, g(lago)lâ: „Da to ti probodem” trostiû črevo tvoe tol’stoe”. Be bo // Boleslav” velik” i tâžek”, âko i na kone ne mogy sedeti. No bâše smyslen’. I reče Boleslav” k” družine svoei: „Aše vy sego ukora ne žal’, az” edin” pogybnu”. I sed” na kon’, v”bred” v reku, po nem’ voi ego, Âroslav” že ne utâgnu ispo’čitsâ, i pobeđi Boleslav” Âroslava, i tu ubišâ Bluda vevodu, i inyh množstvo pobeđišâ, a ih že rukami izimašâ, to rastoči Boleslav” po Lâhom”. A sam” vnide v Kiev” s” S(vâ)toplkom” i sede na stole Vladimeri. I togda Boleslav” položi sebe na loži Pred’slavu, dšer’ Volodimerû, sestru Âroslavlû. Âroslav že ubeža s” 4-mi muži k” Novogorodu. I reče Boleslav: „Razvedete družinu moû po gradom” na pokorm” „; i bys(t’) tako. Âroslav” že pribेže k” Novogorodu, hotâše bežati za more, i posadnik” Kostântin”, s(y)n” Dobrynin”, rassekošâ lodii Âroslavu, rkuše: „Hošem sâ i eše // biti pa tebe z Boleslavom” i S(vâ)toplkom” „. I načašâ skot’ sbirati: ot muža po 4 kuny, a ot starosty po 10 griven”, a ot bolâr” po 18 griven”. Privedoša varâg’ i vdašâ im” skot”, i sovokupi Âroslav voâ mnogy. Bol’eslav že be v Kieve sedâ. Bezumnyi že S(vâ)toplk” reče: „Eliko že lâhov po gradom” izbivajte”. I izbiša â. Boleslav že pobeže is Kieva, povoločiv” Predslavu, vozmâ imienie i bolâre Âroslavli, i sestry eg(o), i Anastasa pristavi desâ-tinnago k” imeniû, be bo sâ vveril” lestiû; I lûdei množ(č)stvo vede s soboû, i grady červen’skyâ zaâ sebe, i privide v” svoju zemlû. S(vâ)topl’k” že nača knâžiti v Kieve, i poide Âroslav” na S(vâ)toplka, i beža S(vâ)toplk” v Pečenegy”².</p>

^a *Povest' vremennyh let*, č. 1, podgot. D. S. Lihačev, perev. D. S. Lihačev, B. A. Romanov, red. V. P. Andrianova-Petetc, Moskva–Leningrad 1950, s. 97.

^b *Pervaâ sofijskaâ letopis'*, s. 129–130.

później³. Jako że rękopis „Muzealny” zachował się we fragmencie, kodeks Oboleńskiego pozostaje najstarszym istniejącymi latopisem zawierającymi poszerzone opowiadanie o wojnie 1018 roku. U schyłku stulecia lub na przełomie XV i XVI wieku spisano pochodzący z Ławry Troicko-Sergiewskiej „Latopis ermoliński”⁴, a w Nowogrodzie „Latopis nowogrodzki Karamzina”⁵. Oprócz wspomnianych rękopisów podobną treść w odniesieniu do wydarzeń 1018 roku zawierają również kodeksy: nikonowski, twerski, lwowski, tipografski, ermitażny, nowogrodzki IV i nowogrodzki

³ *Pervaâ sofijskaâ letopis'*, s. VI.

⁴ *Ermolińskaâ letopis'*, [w:] PSRL, t. 23, red. F. I. Pokrovskij, Saint Peterburg 1910, s. I. Należy do najstarszych znanych rękopisów kojarzonych z grupą latopisów nowogrodzko-sofijskich. Dzieło to związane było, podobnie jak zniszczony „Latopis troicki”, z Ławrą Troicko-Sergiewską. Znaczenie przy jego hipotetycznym datowaniu mógłby mieć fakt spisania rękopisu na pergaminie. Wszystkie znane dziś kodeksy piętnasto-, szesnastowieczne wykonano na papierze. Na kartach pergaminowych zapisano najstarsze znane dziś rękopisy: „Latopis lawrentiewski” i „Latopis nowogrodzki I” (zwód synodalny). Oba powstały znacznie wcześniej niż pozostałe zwody. Na podstawie stylu pisma i filigranów „Latopisu ermolińskiego” wnosić można, że najstarsze jego fragmenty napisano w końcu XV wieku. Jakie źródło leżało u podstaw rękopisu Ermolina, tak naprawdę nie wiemy. Wskazywany przy tej okazji „Włodzimierski polichron Focjusza” z 1418–1423 r., rostowski arcybiskupi zwód czy „metropolitalny zwód lat sześćdziesiątych Focjusza-Filipa” to hipotetyczne modele latopisów zrodzone w ramach rozważań Szachmatowa, Priselkowa, Nasonowa i ich kontynuatorów. W odniesieniu do bloku wczesnych wiadomości „Latopisu ermolińskiego” możemy wnosić, iż miał on te same fundamenty co kodeks „Sofijski I” czy „Nowogrodzki Karamzina”. Na temat latopisu zob. m.in. *Ermolińskaâ letopis'*, s. I. A.A. Šahmatov, *Razyskaniâ*, s. 236; idem, *Ermolińska letopis' i Rostovskij vладыčnyj svod*, „Izvestiâ Otdeleniâ Russkago Źyka Slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk” 1903, t. 8, kn. 4, s. 72; M. D. Priselkov, *Troickaâ latopis. Rekonstrukciâ teksta*, Moskwa–Leningrad 1950, s. 3; Ā. S. Lur'e, *Troickaâ letopis' i moskovskoe letopisanie XIV v.*, „Vspomagatel'nye istoričeskie discipliny” 1974, t. 6, s. 79–88; idem, *Obšeruskie letopisi XIV–XV vv.*, Leningrad 1976, s. 36; N. M. Karamzin, *Istoriâ gosudarstva Rossijskogo*, t. 1, Sanktpeterburg 1818, s. XXXI; *Lawrentievskaâ i Troickaâ latopis'*, [w:] PSRL, t. 1, Sanktpeterburg 1846, s. XIII; *Novgorodskaâ pervaâ letopis'*, [w:] PSRL, t. 3, Sanktpeterburg 1841, s. V; N. P. Lihačev, *Paleografičeskoe značenie bumažnyh" vodânyh" znakov*, č. 2, St.-Peterburg 1899, s. 245. Filigrany z dzbanuskiem podobne do występujących na papierach *Latopisu Ermolińskiego* datowane na k. XV w.

⁵ *Novgorodskaâ Karamzińskaâ letopis'*, [w:] PSRL, t. 42, red. Ā. S. Lur'e, podgot. A. G. Bobrovskij, Z. V. Dmitrieva, S.-Peterburg 2002, s. 3.

Dubrowskiego⁶. Wszystkie, w większym lub mniejszym stopniu, wiążą swoje powstanie z nowogrodzko-moskiewskim kręgiem latopisarskim⁷. Najprawdopodobniej w źródle będącym podstawą kodeksów nowogrodzkich i moskiewskich należy szukać nowej wersji opowiadania o wyprawie kijowskiej Bolesława i Światopełka z 1018 roku. W jaki sposób nowy wariant zajął miejsce tradycyjnej narracji? Wydaje się, że istnieją w tej kwestii dwie ewentualności: nowo powstające roczniki powieły treść latopisu nowogrodzkiego lub sofijskiego, albo korzystały z ich archetypu. Jeszcze w XIX wieku Aleksej A. Szachmatow przedstawił teorię o funkcjonowaniu latopisu nowogrodzko-sofijskiego („svod 1448 goda”), będącego podstawą m.in. kodeksu sofijskiego, nowogrodzkiego Karamzina i IV nowogrodzkiego⁸. Wśród źródeł tych kompilacji wymienił także tzw. Polichron włodzimierski z 1423 roku. Koncepcje te przyjęto z dużym uznaniem⁹. Kolejni badacze rozwijali je i uzupełniali. Michaił D. Prisielkow, akceptując istnienie „zwodu 1448 roku” i włodzimierskiego „Polichronu”, uznał za inicjatora spisania tego ostatniego metropolitę Focjusza, datując jego postanie na rok 1418. W ten sposób powołano do życia „Polichron Focjusza”¹⁰.

⁶ *Letopisnyj sbornik imenuemyj Patriaršej ili Nikonovskoj letopis'û*, preasl. B. M. Kloss, wyd. A. Košelev, [w:] PSRL, t. 9, Moskwa 2000, s. 75; *Letopisnyj sbornik' imenuemyj tverskoj letopis'û*, [w:] PSRL, t. 15, Sanktpeterburg 1863, s. 136–138; *L'vovskaâ letopis'*, [w:] PSRL, t. 20, S.-Peterburg 1910, s. 88; *Ermolinskaâ letopis'*, [w:] PSRL, t. 23, S.-Peterburg 1910, s. 18; *Tipografskaâ letopis'*, [w:] PSRL, t. 24, Petrograd 1921, s. 48; *Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, [w:] PSRL, t. 25, Moskwa–Leningrad 1949, s. 372–373; *Novgorodskaâ letopis' po spisku P. P. Dubrovskogo*, oprac. O. L. Novikova, koment. V. I. Legkih, I. V. Fedorova, [w:] PSRL, t. 33, Moskwa 2004, s. 50; *Sofijskij vremânnik" ili ruskaâ letopis' c" 862 po 1534 god"*, č. 1, Moskwa 1820, s. XXV, s. 107–108.

⁷ Nie wdaję się w hipotetyczne rozważania o podziale na latopisy „wielkoksiażące” i „ne imevšee oficjalnego charakteru”; określenie zob. Â. S. Lur'e, *Obšeruskie letopisi XIV–XV vv.*, Leningrad 1976, s. 168.

⁸ A. A. Šahmatov, *Obšeruskie letopisnye svody XIV i XV vekov*, „Žurnal Ministerstva narodnogo prosviešeniâ” 1900, č. 331, nr 9, Otd. 1, s. 90–176; idem, *Obozrenie russkikh letopisnykh svodov XIV–XVI vv.*, Moskwa–Leningrad 1938, s. 151–160, 366.

⁹ Zob. uwagi D. S. Lihačev, *Russkie letopisi i ih kul'turno-istoričeskoe značenie*, Moskwa–Leningrad 1947, s. 312–317; Â. S. Lur'e, *K probleme svoda 1448 g.*, [w:] *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, Leningrad 1968, t. 24, s. 144–145.

¹⁰ M. D. Prisielkov, *Istoriâ russkogo letopisaniâ XI–XV vv.*, S. Peterburg 1996, s. 204–215. Podobnie D. S. Lihačev, *Russkie letopisi...*, s. 305–317.

Dyskusję wokół archetypu latopisów nowogrodzko-sofijskich kontynuowali m.in. Jakow S. Łure, Borys M. Kłoss, Aleksander G. Bobrow, Gelian M. Prochorow i Michaił A. Szibajew¹¹. Wszyscy, poza Gelianem M. Prochorowem, akceptowali istnienie wspólnego czternasto- i piętnastowiecznego wzorca dla latopisu sofijskiego I i nowogrodzkiego Karamzina (lub IV) oraz grupy kodeksów z nich się wywodzących. G.M. Prochorow uważał, iż „protograf” ten nie był dziełem piętnastowiecznego autora, lecz powstawał sukcesywnie od połowy lat osiemdziesiątych XII wieku i zawierał nieznaną wersję „Powieści minionych lat”¹². XV wiek miał stanowić schyłek rozwoju „pisarstwa historycznego” na Rusi. Propozycje tego badacza mają niebagatelne znaczenie dla oceny wiarygodności fragmentów późnych kodeksów powstałych w Nowogrodzie, Moskwie, a następnie w innych ośrodkach. Chodzi m.in. o informacje, jak je nazywał G.M. Prochorow, „neizvestno-otkuda-vzâte”. Do wiadomości „niewiadomo skąd wziętych” należał także

¹¹ Â.S. Lu'ë, *Novgorodskaa Karamzinskaâ letopis'*, [w:] *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, t. 29, Leningrad 1974, s. 207–213; idem, *Eše raz o svode 1448 g. Novgorodskoj Karamzinskoj letopisi*, [w:] *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, t. 32, Leningrad 1977, s. 199–218; idem, *K probleme svoda 1448 g.*, s. 142–146; idem, *Obšeruskij svod protograf Sofijskoj i Novgorodskoj IV letopisej*, [w:] *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, Leningrad 1974, t. 28, s. 114–139, idem, *Obšeruskie letopisi XIV–XV vv.*, Leningrad 1976, s. 76–121, idem, *Dve istorii Rusi XV veka. Rannie i pozdnie, nezavisimye i oficialnye letopisi ob obrazovanii Moskovskogo gosudarstva*, S. Peterburg 1994, s. 15–16, 108–122; B. M. Kloss, *Epifanij Premudryj*, [w:] idem, *Izobrannye trudy*, t. 1. *Žitie Sergiâ Radonežskogo*, Moskva 1998, s. 119–120; A.G. Bobrov, *Iz istorii letopisaniâ pervoj poloviny XV v.*, [w:] *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, t. 46, S. Peterburg 1993, s. 19; idem, *Redakcii Novgorodskoj četvertoj letopisi*, [w:] *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, t. 51, S. Peterburg 1999, s. 107–136; idem, *Letopisnyj svod metropolita Fotiâ (Problema rekonstrukcii teksta)*, [w:] *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, t. 52, S. Peterburg 2001, s. 136–137; idem, *Novgorodskie letopisi XV veka*, S. Peterburg 2001, s. 158–160; G.M. Prochorov, *Materialy postatejnogo analiza obšeruskich letopisnyh svodov (Podrobki Karamzinskoj rukopisi, Sofijskaâ I, Novgorodskaa IV i Novgorodskaa V letopisi)*, [w:] *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, t. 51, S. Peterburg 1999, s. 137–205; M.A. Šibaev, *Sofijskaâ pervaâ letopis' i „Moskovsko-Sofijskij” svod*, [w:] *Istoriâ v rukopisâh i rukopisi v istorii. Sbornik naučnyh trudov k 200-letiiu Otdela rukopisej Rossijskoj nacional'noj biblioteki*, S. Peterburg 2006, s. 129–145; idem, *Vladimirskij polihron i Novgorodsko-Sofijskij svod, „Drevnââ Rus”*. *Voprosy medievistiki* 2012, nr 2, s. 83–95.

¹² G. M. Prochorov, *Materialy postatejnogo analiza obšeruskich letopisnyh svodov*, s. 138.

interesujący nas opis wojny 1018 roku, zamieszczony w latopisach powstałych w XV–XVI wieku. Jeśli chodzi o hipotezę G.M. Prochorowa, kłopot polega na tym, że ma teoretyczny charakter i pozbawiona jest źródłowej podstawy. Oparto ją na wnioskach wynikających z analizy różnic między poszczególnymi kodeksami grupy latopisów nowogrodzko-sofijskich. Koncepcję tę, jak sądzę, determinowała obawa przed pustką źródłową. G. M. Prochorow pisał:

Esli obšerusskaâ letopis' sozdana liš' v XV v. nekiim «novym Nestoram», to âsno, što ee sobstvennyne, neizvestno otkuda vzâtye izvestiâ o vekah predydušykh (a takikh tam množestvo) ne zasluživaût ser'eznogo vnimaniâ istorikov, ravno kak i mnogočislennye povesti – vnimaniâ istorikov literatury etih vekov¹³.

Poza tym hipotezy G.M. Prochorowa nie da się zweryfikować poprzez wskazanie wcześniejszych, oryginalnych źródeł tworzących kompilacje. Nie można także zbadać zawartości domniemanej, nieznanej wersji „Powieści minionych lat” z dwunastowiecznego „protografu”. Musimy zatem pozostać w kręgu poszukiwań związanych z archetypem późnych latopisów nowogrodzko-sofijskich datowanych na schyłek XV i początek XVI wieku¹⁴. W dyskusji wokół podstawy późnych piętnasto- i szesnastowiecznych

¹³ Ibidem, s. 139.

¹⁴ Co do piętnastowiecznej proveniencji kodeksów omawianej grupy pojawiły się wątpliwości w związku z wynikami badań Mariny A. Sałminy. Zaproponowała ona, na podstawie nowej interpretacji wskazówek chronologicznych oraz datowania zawartego w niektórych latopisach grupy nowogrodzko-sofijskiej „Słowa o Źitii Dmitrija Ivanoviča, carâ Rus'kago”, przesunięcie powstania ich archetypu na XVI wiek. Chodziło o kontrowersyjny i szeroko dyskutowany fragment zawarty w latopisach pod datą 1380 r.: „I togda Błagovešenje bysť v Velik” den’, a pervo sego było za 80 let i za 4, potom budet za 80 bez leta, a potom za 11 let”. M.A. Sałmina cytowała go według zapisu „Latopisu nowogrodzkiego Karamzina”. Wydaje się jednak, że wnioski M.A. Sałminy dotyczyć będą tylko rękopisów, w składzie których występuje „życiorys” księcia Dymitra Dońskiego. Istnieje grupa roczników bliskich domniemanemu „protografowi” niezawierających wspomnianego fragmentu, M.A. Sałmina, „Słowo o Źitii i o prestawlenii velikogo knâzâ Dmitrija Ivanoviča, carâ Rus'kago”, *pamâtnik XVI v.*, [w:] *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, t. 25, Moskwa–Leningrad 1970, s. 81–105; M.F. Antonova, „Słowo o Źitii i o prestawlenii velikogo knâzâ Dmitrija Ivanoviča, carâ Rus'kago” (*voprosy atrybusii i žanra*), [w:] *Trudy Otdela*

latopisów ruskich historycy niezmiennie poruszają się w zakłętym kręgu hipotez. Współczesne odsłony dysputy, nadal zajmujące, nie prowadzą do zadowolających i rozstrzygających konstatacji. Sądzę, że kwestia „protografu” latopisów grupy nowogrodzko-sofijskiej pozostanie nierozwiązywalną zagadką historii dziejopisarstwa ruskiego.

Rezygnując z prób wskazania kodeksu będącego podstawą konstrukcji większości późnych latopisów ruskich, możemy skupić się na sprawie nowej redakcji notatki o wojnie 1018 roku. Na informacje zawarte w późnych kodeksach centralno-północno-wschodniej Rusi zwrócił uwagę już Konstantin Bestużew-Riumin. W uzupełnieniach do swego dzieła, poświęconego budowie i treści latopisów do końca XIV wieku, wyodrębnił wzmianki, które nie znalazły się w „Zwodzie Początkowym”. Zaliczył do nich m.in. interpolacje oryginalnej relacji z wydarzeń 1018 roku wiadomościami na temat pojmania jeńców nad Bugiem i ich ekspedycji do Polski, zajęcia przez Bolesława tronu Włodzimierza czy zniewoleniu Predsławy¹⁵. K. Bestużew-Riumin nie pokusił się o próbę wyjaśnienia zagadki ich pochodzenia. Uczynił to nieco później Aleksiej A. Szachmatow. Według niego wątki dotyczące poczynań Bolesława w Kijowie i jego postępowania wobec Predsławy trafiły do tzw. zводу 1423 roku z „Żywota Antoniego” lub zaginionej redakcji „Kijowsko-pieczerskiego paterika”. Następnie przeszły do redakcji „1448 roku”, będącej „protografem” grupy roczników nowogrodzko-sofijskich¹⁶. Zwolennikami wczesnej proveniencji obszernej opowieści

drevnerusskoj literatury, t. 28, Moskwa–Leningrad 1974, s. 140–154; M.A. Salmina, „*Słowo o żitii i o prestawlenii velikogo knázâ Dmitrija Ivanoviča, carâ Rus’kago*”, *pamâtnik XVI v.*, [w:] *Problemy izučeniâ kul’turnago nasledîâ*, Moskwa 1985, s. 159–162; eadem, *K voprosu o datirovke tak nazvaemogo Novgorodsko-Sofijskogo svoda*, [w:] *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, t. 54, S. Peterburg 2003, s. 172–183; A.S. Demin, *Poetika drevnerusskoj literatury (XI–XIII vv.)*, Moskwa 2009, s. 63–64. O *Slove...* także M.V. Pervušin, *Sravnitelnaâ geroika: Pravednyj Avraam i Blagovernnyj Dmitrij (nekatorye nablûdeniâ nad „Slovom o žitii i o prestawlenii velikogo knázâ Dmitriâ Ivanoviča, carâ rus’kago*”), [w:] *Germenevika drevnerusskoj literatury*, red. M. B. Pervušin, Sb. 16–17, Moskwa 2014, s. 934–947.

¹⁵ K. Bestużev-Rûmin, *O sostave russkih letopisej do konca XIV veka*, S.-Peterburg 1868, s. 39 (Prilożeniâ).

¹⁶ A. A. Šahmatov, *Razyskaniâ*, s. 261–263, 278–280. Zdanie A. A. Šahmatova w kwestii żywota Antoniego jako źródła zawierającego informacje o wyprawie z 1018 r. podzielał m.in. K. Cukerman, *Nablûdeniâ nad složeniem drevnejših istočnikov letopisi*,

o wojnie 1018 roku byli także Aleksander B. Gołowko i Jacek Banaszkiwicz. Według ukraińskiego historyka funkcjonowała ona początkowo jako samodzielna narracja należąca do cyklu przekazów opisujących właśnie dynastyczne Rurykowiców. Miała powstać stosunkowo późno, jako że nie wystąpiła w najstarszych zwodach nowogrodzkich. W wersji skróconej zapisano ją w kodeksie ławrentiewskim, a w pełnej dopiero na kartach nowogrodzkiego IV¹⁷. „Zapis dawniejszej tradycji” w kodeksach nowogrodzko-sofijskich widział także Jacek Banaszkiwicz¹⁸. Sądził on, jak można się domyślać, że szczegółowa opowieść o wyprawie Chrobrego i Światopełka przeniknęła do późnych zwodów z ich wczesnego archetypu.

Wśród koncepcji historiograficznych dążących do rozwiązania kwestii oryginalnego brzmienia interesującej nas notatki pojawiały się sugestie o jej korygowaniu lub kształtowaniu za pomocą innych źródeł. Oprócz Aleksandra B. Gołowki wspominali na ten temat Władimir D. Koroliuk i Franciszek Sielicki. Korekty miały nastąpić w latach siedemdziesiątych XI wieku. Według A.B. Gołowki skrótów dokonał Nikon¹⁹. W.D. Koroliuk, analizując żywot Mojżesza Węgrzyna, doszedł do wniosku, iż autor wykorzystał w jego ramach ustną tradycję polską o historii Predstawy, „żony” Bolesława Chrobrego²⁰. Legenda księżniczki mogła przywędrować na Ruś wraz z Gertrudą, małżonką Izjasława Jarosławica. Na tej podstawie zredagowano fragmenty „Powieści minionych lat” dotyczące wydarzeń lat dwudziestych i trzydziestych XI stulecia²¹. Prawdopodobieństwa przypuszczeń W.D. Ko-

[w:] *Boriso-Glebskij Sbornik*, red. K. Cukerman, Paris 2009, s. 256. Ogólnie o *Żywocie* jako źródle dla innych przekazów A.V. Nazarenko, *Meždunarodnaâ politika Âroslava Mudrogo*, [w:] *Drevnââ Rus' v svete zarubežnyh istočnikov*, Moskva 1999, s. 347.

¹⁷ A. B. Golovko, *Drevnââ Rus' političeskich vzaimootnošeniâh X–pervoj treti XIII vv.*, Kiev 1988, s. 30–31.

¹⁸ J. Banaszkiwicz, *Bolesław i Peredstawia. Uwagi o uroczystości stanowienia władcy w związku z wejściem Chrobrego do Kijowa*, „Kwartalnik Historyczny” 1990, t. 47, z. 3/4, s. 35.

¹⁹ A. B. Golovko, *Drevnââ Rus'*, s. 30–31.

²⁰ W. D. Koroliuk, *Letopisnoe izvestie o krest'ânskom vostanii v Pol'se v 1037–1038 gg*, [w:] *Akademiku Borisu Dmitreviču Grekovu ko dnû semidesâtiletiâ*, Moskva 1952, s. 72–73; idem, *Letopisnye stat'i o russko-pol'skom soûze 40-h godov XI v.*, [w:] *Slavânskij arhiv*, Moskva 1958, s. 7–8.

²¹ *Ibidem*.

roliuka nie wyłączał Franciszek Sielicki. Eposowi o Predstawie, jak sądził, Bolesław miał zawdzięczać zawarty w „Powieści” przydomek „Wielki”²². Ostrożniej, choć w duchu F. Sielickiego, wypowiedział się w tej sprawie Karol Kollinger, sugerując ewentualność oddziaływania księżnej, skutkującego „pozytywnym przedstawieniem” Bolesława Chrobrego w „Powieści”²³.

Cechą charakterystyczną większości omawianych wyżej koncepcji jest odwoływanie się do nieznanych źródeł. Wywód A.A. Szachmatowa o inspiracji latopisów „Żywotem Antoniego” poddał krytyce Jurij A. Artamonow²⁴. Trudno w tym wypadku nie zgodzić się z argumentacją historyka, jako że nie dysponujemy żadnymi instrumentami umożliwiającymi odtworzenie treści „Żywota Antoniego” w zakresie dotyczącym konfliktu 1018 roku. Za kontrowersyjne pozwolę sobie uznać także propozycje A.B. Gołowki, J. Banaszkiwicza, W.D. Koroliuka i F. Sielickiego. W dwóch pierwszych wypadkach historycy uznawali pierwszeństwo źródeł młodszych nad starszymi. Aleksander B. Gołowko i Jacek Banaszkiwicz przedłożyli zapisy piętnasto- i szesnastowiecznych latopisów nad informacje powstałe znacznie wcześniej. Myślę, że koncepcje historiograficzne obu badaczy nie tłumaczą nagłego zniknięcia i równie nagłego odnalezienia rzekomo pierwotnej wersji opowieści. Nie sposób potwierdzić hipotezy o skrótach poczynionych przez Nikona w przygotowywanym przezeń „zwodzie lat siedemdziesiątych”. Nie potrafię też rozstrzygnąć, w jakim zakresie Gertruda wpływała na kształtowanie ruskiej tradycji o wojnie 1018 roku. Epos o Predstawie należy traktować raczej jako byt historiograficzny. Nie wiem także, w jakim kierunku szły zabiegi wokół poprawy wizerunku Chrobrego. Jeśli domniemana legenda Predslawy miałyby determinować treść „Powie-

²² F. Sielicki, *Polsko-ruskie stosunki kulturalne do końca XV wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1997, nr 1834, s. 25.

²³ K. Kollinger, *Polityka wschodnia*, s. 252. Poprawa wizerunku nie polegała oczywiście na usuwaniu negatywnych wiadomości o Bolesławie. O stosunku autora do późnych wiadomości latopisów nowogrodzko-sofijskich zob. ibidem, s. 350.

²⁴ Ū. A. Artamonov, *Problema rekonstrukcii drevnejšego Žitiâ Antonia Pečerskogo*, [w:] *Srednevekováâ Rus'*, t. 3, Moskva 2001. s. 25–29, s. 28, p. 72: „(...) u nas net osnovanij sčitat', čto Žitie Antonia soderžalo rasskaz o bitve Âroslava s Boleslavom. Predpoloženie A.A. Šahmatova o tom, čto Žitie Antonia „interesovalos” sud'boj Predslavy (sestry Âroslava), stol' že bezosnovatel'no”.

ści minionych lat” w duchu wersji latopisów nowogrodzko-sofijskich, to przydomek Bolesława – „Wielki” – brzmiałby tam co najmniej dwuznacznie. Warto zauważyć, że polska tradycja historiograficzna nie kultywowała pamięci o postępowaniu Bolesława wobec ruskiej księżniczki. Już Wincenty Kadłubek w swej relacji o pobycie polskiego władcy w Kijowie ograniczył się tylko do wzmianki na temat znaków granicznych uczynionych przezeń w Złotej Bramie²⁵.

Analiza treści dostępnych latopisów i wiadomości o niektórych nieistniejących pozwala na wysunięcie hipotezy sugerującej późne powstanie rozbudowanej zapiski o wojnie 1018 roku. Wydaje się, że „rodziła się” ona etapami. Istotnym źródłem do rekonstrukcji tych etapów jest „Latopis troicki”. Ten zniszczony w 1812 roku rękopis uchodzi za najstarszy kodeks dzielący pisarstwo XIV wieku od późnych zwodów XV–XVI stulecia²⁶. Dzięki zapiskom Gerharda F. Mullera i uwagom Nikołaja M. Karamzina poczynionym w ramach *Historii państwa rosyjskiego* możemy częściowo poznać jego zawartość²⁷. Spostrzeżenia N.M. Karamzina objęły m.in. interesujący nas troicki opis wydarzeń 1018 roku. Nie było w nim m.in. informacji na temat śmierci wojewody Budego, objęcia władzy w Kijowie przez Bolesława czy zniewolenia Predsławy²⁸. Po raz pierwszy za to pojawiło się nowe brzmienie imienia wojewody – dotychczasowego Budego zastąpił Błudy²⁹. Nie wiadomo dokładnie, jak w „Latopisie troickim” zaprezentowano relacje między Bolesławem a Światopełkiem w Kijowie. W rekonstrukcji tekstu kodeksu dokonanej przez M.D. Priselkova znajdujemy następujący zapis: „Boleslav” že vnide v Kyev” s” Svâtopolkom” – a następnie – „Bo-

²⁵ *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem kronika polska*, wyd. i oprac. M. Plezia, [w:] *Pomniki dziejowe Polski. Seria II*, t. 11, Kraków 1994, lib. 2, cap. 12, p. 42.

²⁶ M. D. Priselkov, *Troickaâ latopis. Rekonstrukciâ teksta*, Moskwa–Leningrad 1950, s. 7; Â. S. Lur'e, *Troickaâ letopis' i moskowskoe letopisanie XIV v.*, „Vspomagatel' nye istoričeskie discipliny” 1974, t. 6, s. 79–106; G. I. Moiseeva, *Troickaâ letopis' 1408 g. v sočineniâh Ekateriny II*, [w:] *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, t. 30, Leningrad 1976, s. 263–271.

²⁷ G. N. Moiseeva, *Otryvok Troickoj pergamennoj letopisi, perepisannyj F. G. Millerom*, [w:] *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, t. 25, Moskwa–Leningrad 1971, s. 93–99.

²⁸ N. M. Karamzin, *Istoriâ gosudarstva Rossijskago*, t. 2, Sanktpeterburg 1818, s. 9–11, p. 12, 17.

²⁹ *Ibidem*, s. 9.

leslav” že be Kyeve seda...”³⁰. To zapisy typowe dla najstarszych znanych wersji „Powieści minionych lat”³¹. Nie mówią one o przejściu władzy przez Chrobrego, ale sugerują powody niepokoju Światopelka. W „Latopisie troickim” nie było wiadomości o zakusach polskiego księcia wobec Predsławy. Nieobecność tego drugiego elementu potwierdzają uwagi N.M. Karamzina w *Historii państwa rosyjskiego*. Autor wyraźnie stwierdził, że w troickim rękopisie wzmianki o Predsławie nie było³². Co ciekawe, rosyjski historyk nie odniósł się do kwestii obecności w tekście słów mówiących o przejściu władzy przez Chrobrego. Wskazówką w tym względzie może być ponownie *Historia* Karamzina. W tym konkretnym wypadku autor wyraźnie dystansował się od wersji późnych latopisów: Bolesław wkroczył wraz ze Światopelkiem do Kijowa, a następnie „Narod” snova priznal” Svâtopolka Gosudarem”, a Boleslav” udovolstvovalsâ imenem” velikodušnago pokrovitelâ i slavoû hrabrosti”³³. W historiograficznej wizji N.M. Karamzina zabrakło zatem miejsca dla zasiadającego na Włodzimierzowym tronie Bolesława³⁴. Podobnie rzecz przedstawia się w rekonstrukcji „Latopisu troickiego” M. D. Priselkova. Jeśli uznamy wnioski i propozycje Karamzina-Priselkova za miarodajne, wówczas dojdziemy do wniosku, że w chwili powstania tego kodeksu w środowisku duchowieństwa związanego z moskiewską metropolią nie znano nowego wariantu opowiadania o wojnie 1018 roku. Jak wynika z latopisów, uwagę tę odnieść można także do innych kręgów intelektualnych Rusi. „Przełom” nastąpił około schyłku XV wieku. Do twórców i kompilatorów powstających wówczas zwodów, nieznaną dziś dro-

³⁰ M. D. Priselkov, *Troickaâ latopis*, s. 129.

³¹ Nie wiadomo oczywiście, jak dokładnie brzmiał ten ustęp w *Latopisie troickim*. W *Latopisie lawrentiewskim, hipackim i włodzimierskim* (uznawanym za skrócony odpis troickiego) przedstawiał się następująco: „Boleslav” že vnide v Kyev” s” Svâtopolkom’ (...) Boleslav” že be v” Kyeve seda...” Zob. *Povest’... č. 1*, s. 63; *Ipat’evskaâ letopis’*, [w:] PSRL, t. 2, Moskva 1998, k. 130–131; *Vladimirskij letopisec*, [w:] PSRL, t. 30, Moskva 1965, s. 42.

³² N. M. Karamzin, *Istoriâ gosudarstva*, t. 2, s. 10–11, p. 17.

³³ Ibidem, s. 14–15.

³⁴ Pojawiła się za to Predsława: ibidem, s. 16: „Ditmar” govorit” – naš” letopisec” potvrzdae”, čto Boleslav” prinudil” odnu iz” nih” [tzn. siostr Jarosława – przyp. K. B.] byt’ svoeû naložniceû – imenno Predeslavu, za kotoruû on” nekogda svatalsâ i, polučiv” otkaz”, hotel” nasladit’sâ gunšnoû mestiu”.

gą, dotarła na nowo zredagowana notatka na temat przebiegu i efektów konfliktu z 1018 roku. Jej anonimowy autor był, bez wątpienia, intelektualistą z uwagą i zrozumieniem studiującym latopisy. W jego „bibliotece”, przypuszczam, znajdował się m.in. „Latopis troicki”. Tam bowiem, po raz pierwszy, pojawił się Błudy wojewoda – opiekun Jarosława Mądrego. Zmiana Budego na Błuda wynikała ze skojarzenia dawnego wojewody Jaropelka Światosławica z urzędnikiem Jarosława. Autor latopisu troickiego uznał zapewne, iż zdrajca, który w 980 roku przyczynił się do śmierci swego dotychczasowego pana, przetrwał na eksponowanym stanowisku do czasów Jarosława. Piętnastowieczny, anonimowy interpolator pierwotnej notatki o wydarzeniach w 1018 roku postanowił także bardziej zdecydowanie podkreślić więź między obu postaciami. Miejsce dawnego „kormilca i voevody Budego” zajął „dádka i voevoda Błud”³⁵. W nowej wersji opowieści wojewoda nadal groził i obrzucał obelgami Bolesława, ale zmianie uległ przedmiot, który miał posłużyć do przebiccia tłustego brzucha polskiego monarchy. W „Latopisie ławrentiewskim” ustęp brzmiał następująco: „Da to probodem” treskoû črevo tvoe tol”stoe”, a w sofijskim I zwodzie Oboleńskiego: „Da to probodem” trostiû črevo tvoe tol”stoe”³⁶. Co ciekawe, „treska”, występująca w najstarszych latopisach, przetrwała w części kodeksów grupy nowogrodzko-sofijskiej, w tym m.in. nikonowskim, nowogrodzkim IV Dubrawskiego, nowogrodzkim Karamzina oraz lwowskim³⁷. „Trostie” spotykamy w latopisie sofijskim I, ermolińskim, ermitażnym, tipografskim, władymirskim, twerskim i roczniku sofijskim³⁸. Na tę zmianę zwrócił uwagę Anatolij S. Demin, doszukując się w użyciu słowa „trostie” symbolicz-

³⁵ Np. *Pervaâ sofijskaâ letopis'*, s. 129; *Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, [w:] PSRL, t. 25, Moskwa–Leningrad 1949, s. 373; *Tipografskaâ letopis'*, [w:] PSRL, t. 24, Petrograd 1921, s. 48; *Sofijskij vremânnik' ili ruskaâ letopis' c' 862 po 1534 god'*, č. 1, Moskva 1820, s. XXV, s. 107; *Letopisnyj sbornik' imenuemyj tverskoû letopis'û*, s. 137.

³⁶ *Povest'*, č. 1, s. 63; *Pervaâ sofijskaâ letopis'*, s. 129.

³⁷ *Letopisnyj sbornik imenuemyj Patriaršej ili Nikonovskoj letopis'û*, przedstł. B. M. Kloss, wyd. A. Košelev, [w:] PSRL, t. 9, Moskwa 2000, s. 75; *Novgorodskaa Karamzinskaâ letopis'*, [w:] PSRL, t. 42, S. Peterburg 2002, s. 61; *Novgorodskaa letopis' po spisku P. P. Dubrovskogo*, oprac. O. L. Novikova, koment. V. I. Legkih, I. V. Fedorova, [w:] PSRL, t. 33, Moskwa 2004, s. 50; *Lvovskaâ letopis'*, [w:] PSRL, t. 20, S.-Peterburg 1910, s. 88.

³⁸ *Pervaâ sofijskaâ letopis'*, s. 129; *Ermolinskaâ letopis'*, s. 18; *Moskovskij letopisnyj svod*, s. 373; *Tipografskaâ letopis'*, [w:] PSRL, t. 24, Petrograd 1921, s. 48; *Letopisnyj*

nej wymowy³⁹. *Trostie*, czyli ‘laska’, w niektórych kontekstach oznaczało przedmiot magiczny. Zdaniem A.S. Demina, groźba przebicia Bolesława laską mogła stanowić swoistą metaforę usunięcia najeźdźcy z kraju jako siły obcej na ruskiej ziemi⁴⁰. Ostatecznie, Błudy nie przstraszył Bolesława wizją przekłutych trzewi. Polski książę pokonał Jarosława w bitwie nad Bugiem. W nowej wizji klęski Rusinów anonimowy pisarz dokonał kolejnych uzupełnień. Okazało się, że Błudy poległ w starciu, a znaczna część wojów ruskich zginęła lub została wzięta do niewoli i wyekspediowana do Polski. Wiadomości te najprawdopodobniej były domysłem autora wysnutym na podstawie treści pierwowzoru. Oryginalna zapiska brzmiała lakonicznie: „Âroslav že ne utâgnu ispolčitisâ, i pobeđi Boleslav” Âroslava. Âroslav” že ubeža s” 4-mi muži Novugorodu”⁴¹. Jeśli do Nowogrodu Jarosław zbiegł z czterema towarzyszami, a wśród nich latopisarz nie wymienił wojewody, to mogło oznaczać, że Błudy zginął. Jeśli z armii wystawionej przeciw Bolesławowi i Światopełkowi na Wołyniu ocalało kilku ludzi, to pozostali albo zginęli, albo dostali się do niewoli. Pojmany, jak sądził, spotkał ten sam los co bojarów Jarosława uprowadzonych przez Chrobrego z Kijowa. Brzemienne skutki klęski księcia kijowskiego w pełni ujawnił pisarz w następnym akapicie. Napisał on, że gdy Bolesław wraz ze Światopełkiem wkroczyli do Kijowa, to polski monarcha zajął tron Włodzimierzowy. Nic takiego nie miało miejsca w zapisce kodeksu ławrentiewskiego czy hipackiego. Piętnastowieczny pisarz, przypuszczam, interpretował zwrot występujący w obu latopisach: „Boleslav” že be Kyeve sedâ...”⁴². Poprzedzał on informację o rozkazie zabijania Polaków wydanym przez Światopełka. Podejrzewam, że pisarza, jak każdego czytelnika tego fragmentu, zastanawiał związek między pobytym polskiego księcia w Kijowie a niespodziewanym rozkazem Światopełka. Obecność Bolesława w grodzie była naturalną konsekwencją jego zdobycia przez sojuszników. Ten oczywisty i spodziewany

sbornik’ imenuemyj tverskoû letopišû, s. 137; *Vladimirskij letopisec*, red. M. N. Tihomirov, [w:] PSRL, t. 30, Moskwa 1965, s. 42; *Sofijskij vremânnik*”, s 107.

³⁹ A. S. Demin, *Poetika drevnerusskij literatury (XI–XIII veku)*, Moskwa 2009, s. 276–277.

⁴⁰ Ibidem, s. 277.

⁴¹ *Povest’*, č. 1, s. 97.

⁴² Ibidem, s. 97; *Ipaťevskaâ letopiš’*, k. 131.

efekt wojny nie mógł stanowić przyczyny politycznej wolty Światopełka. Chrobry powinien podjąć działania, które wywołały gwałtowną reakcję jego dotychczasowego ruskiego sprzymierzeńca. Rozwiązanie problemu nasywało się samo – Piast pozbawił Światopełka władzy, zasiadając na tronie Włodzimierzowym. W ten sposób, wbrew dotychczasowym doniesieniom ruskich źródeł, pisarz obsadził Chrobrego w roli nowego księcia kijowskiego. Wynikałoby z tego, że Światopełk, nakazując zabijanie Polaków, walczył z uzurpacją Bolesława. Idąc tym tokiem rozumowania, z perspektywy autora opowiadania działania ruskiego księcia należałoby aprobować. Tu chyba zabrakło pisarzowi konsekwencji i poczucia logiki, pozostawił bowiem naganną ocenę decyzji Światopełka (w pierwotnej wersji wyrażała się określeniem „bezumnyj”)⁴³. Tam rzeczywiście zachowanie ruskiego księcia wydawało się dziwne. Wystąpienie przeciwko sojusznikowi, któremu zawdzięczało się odzyskanie tronu, nie było posunięciem roztropnym. Na skutki tego kroku pozbawiony politycznego opiekuna Światopełk nie czekał długo, jako że wkrótce Jarosław pozbawił go tronu.

Kiedy sojusznicy wkroczyli do Kijowa, zostali godnie przyjęci przez metropolitę⁴⁴. Tu, według relacji źródeł niemieckich i polskich, Bolesław zniewolił ruską księżniczkę. Poważny problem wiąże się z ustaleniem podstaw, jakie posłużyły stworzeniu historii Predsławy jako ofiary seksualnych wybryków Bolesława Chrobrego⁴⁵. Jeśli rzeczywiście w najstarszej tradycji ruskiej nie zachowała się informacja o skrzywdzeniu ruskiej księżniczki, to „nowa”, piętnastowieczna fabuła powinna kształtować się w dwóch etapach⁴⁶. Najpierw latopisarz powinien powziąć wiadomość o szczególnych

⁴³ *Pervaâ sofijskaâ letopis'*, s. 130. Co ciekawe, większość późnych latopisów powieliła określenie z *Latopisu hipackiego*. *Ipaťevskaâ letopis'*, k. 131. Rzadkością był zwrot z „Latopisu ławrentiewskiego”: „okan'nyj”, zob. *Poveť*, č. 1, s. 97.

⁴⁴ *Kronika Thietmara*, przekł. i oprac. M. Z. Jedlicki, Poznań 1953, ks. 8, rozdz. 32, s. 620 (Thietmar nazywał go arcybiskupem).

⁴⁵ K. Benyskiewicz, *Czy księżniczka Predsława stała się ofiarą „dynastycznej” zemsty Bolesława Chrobrego, czy wyobraźni późnośredniowiecznych pisarzy?*, [w:] *Naukovi Praci Kam'ânc'-Podil'skogo Nacional'nogo Universitetu Imeni Ivana Ogiienka. Istorični Nauki, Do 70-riččâ vid dnâ naroždennâ profesora Valeriâ Stepankova*, t. 27, Kam'ânc'-Podil'skij 2017, s. 122–146.

⁴⁶ O zniewoleniu księżniczki nie wiedziały nie tylko najstarsze wersje „Powieści”, ale i inne źródła ruskie, w tym „Żywot Mojżesza Węgrzyna”. Mojżesz należał do jeńców

relacjach polskiego monarchy z Rurykowicówną, a następnie utożsamić księżniczkę z Predsławą. O zakusach Chrobrego wobec Rusinki, jak wiadomo, pisali Thietmar i Anonim Gall. Anonim twierdził, że początkowo zamiary polskiego księcia wobec księżniczki były szczerze i otwarte. Bolesław ubiegał się o rękę Rurykowicówny, lecz urażony odmową szukał zemsty. Obszernie opisana przez kronikarza wyprawa przeciwko ruskiemu księciu została przeprowadzona w celu jego ukarania. Taką przyczynę wojny przechowała polska tradycja historyczna. W twierdzeniu tym pozostaje ona odosobniona. Thietmar, mimo iż słyszał o zainteresowaniu Bolesława ruską księżniczką, nie wiedział nic na temat nadawanej jej roli niemal Heleny trojańskiej. Przy okazji rozpatrywania kwestii związku polskiego księcia z siostrą Jarosława warto zwrócić uwagę na rozbieżności pojawiające się w relacjach Thietmara i Galla. Anonim z nieukrywanym zadowoleniem twierdził, że Bolesław zniewolił księżniczkę „jednorazowo”. Kronikarz saski, odnosząc wrażenie, sugerował nieco inny charakter relacji⁴⁷. Gall pisał z perspektywy czasu i legendy, Thietmar na bieżąco, korzystając, jak się przypuszcza, z opowieści bezpośrednich uczestników zdarzeń. Kłopot w tym, że biskup merseburski zmarł 1 grudnia 1018 roku i miał mizerne szanse poznać szczegóły pożycia małżeńskiego Bolesława po jego powrocie z Kijowa. Z kolei kronikarz związany z Polską podkreślał symboliczny, niemal patriotyczny aspekt postępu monarchy. Seksualny związek Chrobrego z księżniczką zdaje się nie ulegać wątpliwości, lecz jego oblicze i trwałość pozostanie zagadką. Zagadką jest także milczenie najstarszych latopisów o losie księżniczki oraz nagłe „odnalezienie” obszerniejszej piętnastowiecznej wersji opowieści o niej. W źródłach polskich i niemieckich wykorzystana przez księcia kobieta występowała anonimowo. U Thietmara była jedną z dziewięciu siostr Jarosława, u Galla siostrą „króla Rusi”⁴⁸. Predsława

uprowadzonych przez Bolesława do Polski. Przedtem związany był z Predsławą. Na temat zgwałcenia Predsławy „Żywot” nie wspominał.

⁴⁷ *Kronika Thietmara*, lib. 8, cap. 32, p. 621, 623: „Ibi fuit noverca regis predicti, uxor et VIII sorores eiusdem, quorum unam prius ab eo desideratam antiquus fornicator Bolizlavus oblitacontactali sua iniuste duxerat”.

⁴⁸ *Kronika Thietmara*, ks. 8, rozdz. 32, s. 620; *Anonima tzw. Galla kronika polska czyli dzieje książąt i władców polskich*, ed. K. Maleczyński, [w:] *Pomniki dziejowe Polski. Seria II*, t. 2, Kraków 1952, lib. 1, cap. 7, p. 21–22.

zniewolona wystąpiła na kartach rękopisu Oboleńskiego „I latopisu sofijskiego”, „Latopisu ermolińskiego”, „Latopisu nowogrodzkiego Karamzina” i wielu innych, późniejszych zwodów. Autor zapiski stwierdzał lakonicznie, że po wkroczeniu do Kijowa: „...Boleslav” položi sebe na loži Pred”slavu, dšer’ Volodimerû, sestru Âroslavlû⁴⁹. Obecność Predsławy w łożu Bolesława, była, jak sądzę, nieprzypadkowa. Po pierwsze, w czasach Chrobrego i Jarosława była jedyną znaną z imienia córką Włodzimierza⁵⁰. Po drugie, Predsława, jak wynika z „Powieści minionych lat”, zaangażowała się w konflikt wewnątrzdynastyczny po stronie Jarosława⁵¹. Umieszczenie Predsławy w łożu Bolesława było dla latopisarza, jak sądzę, naturalnym następstwem jej egzystencji. Gwałt na księżniczce stanowił swoiste zwieńczenie serii upokorzeń Jarosława, Rurykowiców i Rusinów. Można odnieść wrażenie, że autor nowej wersji opowiadania o wojnie 1018 roku celowo i z rozmysłem potęgował skalę upadku Rusi. Może też nieprzypadkowo raniąca dumę Rusinów, wzbogacona o drastyczne, nieznanne dotąd szczegóły opowieść pojawiła się w XV wieku w latopisach spisanych w Rusi północnej? Drugą połowę stulecia wypełniała rywalizacja wewnętrzna o prymat w Moskwie oraz działania konsolidacyjne wokół księstwa moskiewskiego zwycięskiego Wasyla II Ciemnego i jego następcy Iwana III. Po pierwszych sukcesach stronnictwo zjednoczeniowe skoncentrowało swoją uwagę na Nowogrodzie⁵². Tam ścierały się wpływy polsko-litewskie i moskiewskie. W gronie bojarów pojawiła się idea zbliżenia Nowogrodu z Litwą i Polską. Stronom udało się nawiązać bliskie relacje⁵³. W 1469 roku przed królem Kazimierzem stanęła delegacja z propozycją przejęcia politycznej opieki nad Nowogrodem. Owocem negocjacji okazała się umowa między Kazimierzem Jagiellończykiem i nowogrodzianami z 1470–1471 roku⁵⁴. Artykuł siódmy

⁴⁹ *Pervaâ sofijskaâ letopis’*, s. 129–130.

⁵⁰ Ū. G. Alekseev, *Gosudar’ vseâ Rusi* (wyd. elektron.), s. 102–103.

⁵¹ *Povest’*, č. 1, s. 95.

⁵² N. Borisov, *Ivan III*, Moskva 2006, s. 198–304.

⁵³ O kontaktach Nowogrodu z Kazimierzem zob. m.in. V. N. Bernadskij, *Novgorod i novgorodskaâ zemlâ v XV veke*, Moskva 1961, s. 267, 270; N. Borisov, *Ivan III*, s. 229–230.

⁵⁴ *1470–1471 – projekt dogovora korolâ pol’skogo i velikogo knâzâ litovskogo Kazimira IV s Velikim Novgorodom*, [w:] *Pamâtniki russkogo prava*, vyp. 2, red. S. V. Ūškov, Moskva

układu przewidywał: „A poidet knâz’ veliki moskovskii na Veliki Nov”gorod, ili ego syn, ili ego brat, ili kotoruû zemlû pod”imet na Veliki Nov”gorod, ino tebe našemu gospodinu čestnomu korolû vsemi na kon’ za Veliki Nov”gorod i so vseû s svoeû radoû litovskogo protiv velikogo knâzâ i boroti Veliki Nov”gorod...”⁵⁵.

Król Kazimierz desygnował nawet kijowskiego księcia Michała Olelkowica na władcę Nowogrodu⁵⁶. Porozumienia z nowogrodzianami szukał także wielki książę moskiewski Iwan Wasylewicz i metropolita Filip⁵⁷. Książę zawarł z bojarami umowę o współdziałaniu⁵⁸. Latopis moskiewski cytuje treść posłania Iwana do Nowogrodu: „otčina este moâ, lûdie Novogorodstii, iznačala ot ded” i praded” naših, ot velikogo knâzâ Volodimera, krestivšego zemlû Russkuû, ot prawnuka Rûrikova, pervago velikogo knâzâ v zemli našei. O ot tego Rûrika daže i do sego dne znali este odin” rod teh” velikyh knaziei, preže Kiev”skyh, do velikogo knâzâ Dmitrea Ūr’eviča Vsevoloda Volodimer’skogo. A ot tego velikogo knâzâ daže i do mene, pod ih, my vladem” vami i žaluem” vas i boronim otvsele, a i kazniti volny že esm’, koli na nas ne po strane smotriti načnete. A za korolem ni kotorym”, ni za velikim knâzem” Litovskim ne bywali este, kak i zemlâ vaša stala...”⁵⁹.

Nieco patetyczne wystąpienie Iwana III ujawnia atmosferę, w jakiej toczyły się rozmowy. Nie można wyłączyć ewentualności, że w tych okolicznościach, w gronie intelektualistów związanych z środowiskiem zwolenni-

1953, s. 248–251. Na temat układu: V. N. Bernadskij, *Novgorod i novgorodskaâ zemlâ*, s. 270–271 i s. 273: „Sobytiâ 1471 g. pokazali vsû gnilosť boârskoj večevoj respublikii...”; H. Kowalska, *Kultura staroruska w XI–XVI w. Tradycja i zmiana*, Kraków 1998, s. 174; Ū. G. Alekseev, *Gosudar’ vseâ Rusi*, s. 103–104.

⁵⁵ 1470–1471 – projekt dogovora, s. 248.

⁵⁶ *Jana Długosza Roczniki, czyli Kroniki Sławnego Królestwa Polskiego*, przekł. J. Mrukówna, weryf. przekł. i red. J. Wyrozumski, ks. 12, Warszawa 2009, s. 150. Na podstawie lektury 12 księgi można odnieść wrażenie, że Długosz niewiele wiedział na temat kontaktów polsko-litewsko-nowogrodzkich. *Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, [w:] PSRL, t. 25, Moskwa–Leningrad 1949, s. 285.

⁵⁷ Ū. G. Alekseev, *Gosudar’ vseâ Rusi*, s. 105–106.

⁵⁸ 11 avgusta 1471 Korostinskij dogovor Velikovo Novgoroda s velikim knâzem Ivanom Vasil’evičem o mire, [w:] *Pamâtniki russkogo prava*, vyp. 2, s. 251–259.

⁵⁹ *Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, s. 285. Posłanie Filipa zob. *Letopisnyj sbornik*, imenuemyj Patriaršeû ili Nikonovskuû letopišû, s. 127–128.

ków związku Nowogrodu z Moskwą, pojawiły się refleksje nad historycznymi doświadczeniami Rusi w kontaktach z Polską. Efektem tych przemyśleń mogły być uzupełnienia w oryginalnej zapisce opowiadającej o wyprawie kijowskiej z 1018 roku, wprowadzone przez piętnastowiecznego pisarza w archetypie latopisów nowogrodzko-sofijskich. Ich celem byłoby oddziaływanie na uczucia patriotyczne czytelników poprzez stworzenie sugestywnej wizji upadku dynastii i „otczyń”. Miałaby ona stanowić przestrożę przed współpracą z władcami obcych krajów, a zwłaszcza „łacinnikami”. Poważnym problemem zaproponowanej hipotezy jest kwestia źródeł informacji autora uzupełnień. Najprawdopodobniej nowy wariant narracji stanowił konglomerat pomysłów własnych pisarza oraz wiadomości zaczerpniętych z tradycji polskiej. Przypuszczenie takie nie wyda się zupełną fantazją, jeśli weźmiemy pod uwagę kontakty polsko-litewsko-ruskie w XIV–XV wieku. Nie polegały one tylko na sporach, konfliktach i wojnach. Niestety, zakres tych relacji pozostaje często poza możliwością obserwacji. Docierają do nas jednak, niekiedy zaskakujące, okruchy rzeczywistości⁶⁰. Należy do nich m.in. informacja o adaptacji przez nowogrodzian zasad polskiego prawa. W nowogrodzkiej „Kormczej”, czyli zbiorze tamtejszych praw, znalazły się ruskie wersje m.in. „Sudebnika Kazimierza Jagiellończyka” oraz „Statutów” Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły⁶¹. Świadcstwem zainteresowania polskim piarstwem historycznym są przekłady dzieł Marcina Bielskiego, a w latach późniejszych Aleksandra Gwagnina, Macieja Strykowskiego czy Bartosza Paprockiego⁶². Niestety, nie dysponujemy przesłankami mogącymi wskazywać na percepcję kroniki Anonima Galla czy Jana Długosza. Możliwość poznania treści pierwszej polskiej „Kroniki” lub tradycji w niej zawartej istniała m.in. za pośrednictwem Długosza. Pi-

⁶⁰ O kontaktach kulturalnych Nowogrodu i Moskwy z Zachodem m.in. w XV wieku zob. A. I. Sobolevskij, *Perevodnaâ literatura Moskovskoj Rusi XIV–XVII vekov*, S.-Peterburg” 1903, s. 38–46.

⁶¹ J. Bardach, *Studia z ustroju prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.*, Warszawa 1970, s. 319–320; idem, *Ruskie przekłady polskich statutów ziemskich XIV i początku XV w.*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 1999, nr 3, s. 21–22.

⁶² A. I. Sobolevskij, *Perevodnaâ literatura Moskovskoj Rusi*, s. 41, 47, 53–56.

sząc swe dzieło, dysponował on jej czternastowieczną kopią⁶³. Nie wiadomo jednak, czy ktokolwiek z przedstawicieli nowogrodzkich lub moskiewskich kół intelektualnych współpracował z Długoszem. Kronikarz miał kontakt z kulturą ruską poprzez latopisy i naukę języka. Trudno jednak stwierdzić, jaki był zakres i intensywność tych relacji. W każdym razie z „Roczników” Długosza korzystał dopiero autor „Latopisu hustyńskiego”⁶⁴. Teoretycznie zatem powinniśmy się liczyć tylko z pośrednim poznaniem polskiej tradycji historycznej na temat wojny 1018 roku.

Nowa redakcja opowieści o wojnie 1018 roku nie wyczerpała twórczej aktywności latopisarzy. Kolejne odsłony ówczesnych wydarzeń poznaliśmy dzięki inwencji i wyobraźni autorów „Latopisu ustiuzkiego” i „Latopisu twerskiego”. W pierwszym pojawiły się nieznane dotąd fakty i dialogi. Według nowej wersji opowiadania: „Be u Âroslava kormič, voevoda imânem Budy, i reče Âroslavu: „Poidem na Svâtopolka v Lahy”...”. Gdy Bolesław i Jarosław spotkali się nad Bugiem, Budy groził: „Čto pridoste, lâhove, s brûhačem sim, daite probodem trostiû brûhe ego tolstoe, ako blato pro l’etsâ”. Mimo że Bolesław był królem wielkim, ciężkim i brzuchatym, to na koniu mógł jeździć⁶⁵. W efekcie zwyciężył Jarosława, zabił Budego i pojmał wielu rycerzy. Następnie wkroczył do Kijowa, siadł na tronie Włodzimierzowym i wziął „sebe na postelû Pereslavu, dšer’ Vladimerovu, sestru Âroslavlû”. W Kijowie „król” przebywał miesiąc i jeden dzień. Gdy z rozkazu Światopełka rozpoczęto zabijać Polaków, Bolesław uciekł z miasta, zabrawszy mienie, wiele złota i srebra. Uprowadził także bojarów i córkę Włodzimierza, „Peresławę”⁶⁶. Dzięki relacji pisarza ustiuzkiego poznaliśmy przyczyny wybuchu wojny i czas pobytu Bolesława w Kijowie. Co ciekawe, z narracji zniknęły pozostałe uprowadzone siostry Jarosława i nowy sprzy-

⁶³ J. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo polskie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964, s. 41; Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, przekł. R. Grodecki, wyd. M. Plezia, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. LXXIX–LXXX.

⁶⁴ *Latopis hustyński. Opracowanie, przekład i komentarze*, wyd. H. Suszko, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2003, t. 64, s. 18–19.

⁶⁵ W pozostałych wersjach Bolesław był tak ciężki, że nie mógł na koniu siedzieć.

⁶⁶ Wszystkie cytaty pochodzą z *Ustiuzkie i vologodskie letopisi XVI–XVIII vv.*, [w:] PSRL, t. 37, red. K. N. Serbina, Leningrad 1982, s. 2627.

mierzeniec Piasta, Anastazy z Dziesięciny Cerkwii. Szesnastowieczny latopisarz twerski okazał się oryginalny z tej racji, że wzbogacił tekst znany z latopisów nowogrodzko-sofijskich elementami biografii Mojżesza Węgrzyna. Brat Andrzeja zabitego wraz z księciem Borysem dostał się do niewoli podczas bitwy nad Bugiem. Po latach polskiej niewoli, wróciwszy do kraju „čûden stavec’, krasen telom” i dušeû” osiadł w klasztorze pieczerskim⁶⁷. Wspomniane dwa latopisy stanowią ostatni interesujący szesnastowieczny akcent w redagowaniu opowiadania o wojnie 1018 roku. Na kolejną ciekawą relację z wydarzeń będziemy czekali do czasów Wasilija N. Tatiszczewa. Znakomity prekursor badań historycznych w Rosji potrafił stworzyć jeszcze jedną, oryginalną narrację na temat konfliktu Jarosława i Światopełka⁶⁸. W osiemnastowiecznej wersji opowiadania, co optymistyczne, nie było już miejsca ani dla Bolesława zasiadającego na tronie Włodzimierzowym, ani dla zniewolonej przez polskiego księcia Predsławy. W.N. Tatiszczew, mimo że dostarczył garści nieznanymi skądinąd faktów, w istocie rzeczy, w najważniejszych punktach, wrócił do pierwowzoru znanego z „Latopisu ławrentiewskiego” i „Latopisu hipackiego”.

Zapisy najstarszych kodeksów zawierających „Powieść minionych lat”, obok kronik Thietmara i Anonima Galla, tworzą podstawową bazę do rekonstrukcji wydarzeń zaistniałych podczas wyprawy Bolesława Chrobrego i Światopełka na Kijów w 1018 roku. Pierwotna wersja opowiadania o polskiej interwencji znajduje się w „Latopisie ławrentiewskim” i „Latopisie hipackim”. Relacje o tych wydarzeniach, znane m.in. z latopisów grupy nowogrodzko-sofijskiej, wzbogacone zostały o nieznanie wcześniej fakty. Stanowią zatem piętnasto- i szesnastowieczne interpolacje. Wykorzystanie tych fragmentów w budowie historiograficznego obrazu wyprawy kijowskiej wymaga daleko idącej ostrożności. Narrację traktować należy raczej jako adaptację pierwowzoru lub literacką próbę jego nowego sformułowania. W opowieści widać wyraźną tendencję do dramatyzacji oryginału. Wojewoda Błudy zapłacił życiem za pychę i błędy dowodzenia, księżniczka zniewolona przez Bolesława przestała być osobą anonimową, a Rurykowice

⁶⁷ *Letopisnyj sbornik’ imenuemyj twerskoû letopis’u*, k. 136–138.

⁶⁸ V. N. Tatišev, *Istoriâ Rossijskaâ*, č. 2, Moskwa 1995, s. 74.

w wyniku waśni dynastycznych stracili tron przodków. Wątki te były, jak sędzę, uzupełnieniami niemającymi oparcia w ukształtowanej już tradycji historycznej i próbą nadania jej nowego kształtu. Na podstawie przedstawionych wyżej argumentów uważam, że przekazy „Latopisu sofijskiego”, „Latopisu ermolińskiego”, „Latopisu nowogrodzkiego Karamzina” czy „Latopisu ustiuzkiego” w zakresie dotyczącym przebiegu wyprawy kijowskiej nie mają walorów wiarygodnych źródeł historycznych.

